

146092

מספר מערכת:

מספרן של הנפשות הפועלות בספר המקראי לתקופותיו קטן, כידוע, עד מאד. אפילו כפיפורים בעלי עלילה מורכבת ומתמשכת כהולדת יוסף ואחיו וכמגילת אסתר אין-בטענה הבודדת יותר משתים של דמויות פעילות, הודו-שית מתפתח אך לעתים נדירות ביותר לתלה-שית. למיעוט כדמויות מצטרפת ההתרחקות במעשה של הזמות הלאשית, הוך הזנת חיזור גורלן וציצוב אופין של הדמויות המשניות: אנו שומעים רבות על יוסף, מעט מאד על ראובן, ומאומה לא על נפתלי. בני יעקב מצורפים לדמות קולקטיבית שפעולותיה, מסעיה ותנועותיה מהאריים בקרים כלליים, ואילו על בני הזוירים של דוד כמעט ולא מסופר דבר. בנוסף לעצם שמוותיהם ולעובדה השתתפותם בשני משתאות גורליים, ניתן להסיק מרמזי עקפין שהם הצטרפו לאציהם כמנוסתו מירדשלים כשפת מרד אבשלום. אך אין זכר במתבים אודות שיתופם (או אי-שיתופם) במלחמה נגד אחיהם, אודות תגובתם לשמע קינת אביהם השכול, או אודות עמדתם בקונפליקט שבין דוד ויאב. העובדה שמכמנים כאלה של הזמר-גלם סיפורי רב-פענים ורב-ענין לא נוצלו אומרת: דורשיני

גונקל הסביר זאת כביטוי לדרגת התפתחות חברתית קמאית אשר בה לא מובחן היחיד כראוי מן הכלל, וכפועל-יוצא של קוצר-ידים של המספרים הקדמונים בהכנתם ובעיצובם של קווי-ההיכר האישיים וההעמדתן של סצנות רבות משתמשים. למגבלות חברתיות, פסיכולוגיות ואישיות אלה, נודע, לדעתו, בדיעבד גם יחרון מסוים: מכוח ההתרחקות בדמות הראשית וזה הסיפור המקראי לבהירות רבה. דרך הסבר זו מבוססת על ההנחה שמספרי הסיפורים בכל הדרות וכלל ההרכיבות חותרים לתכלית אומנותית זהה ומבאן שכדי להבין יצירה כראוי ולהעריכה אל גבון יש לאתר את מקומה על קו-ההתפתחות המוליך מן הפרימיטיביל אל המפותח. ברם, כשם שברור שאי-אפשר לראות בתכליש צורה פרימיטיבית של פסל, באופרה צורה מפותחת של דרמה, כך לא יתכן גם למוד פסל מימי-ההינים באמת-מידתו של פסל מימי הריינסאנס. לכל סוג אומנותי יש חוקיות סגולית משלו, המתנית כאפשי-ריזותיו ובמגבלותיו, ולכל תקופה אומנותית יש דרכי הפשה סגוליות המתאמת את מטרותיה ואת כלליה. רק ההנחה בדבר קיומן - זו בצד זו - של דרכי-ההפשה לגיטי-מיות השונות זו מזו מציקין, עשויה להוליך לחשיפת יחדיו הצורני של הסיפור המקראי, ולהבנת הכשורה הגלומה בצורתו הסגולית.

1. ראה XXXVIII - XXXVI, HAT, Göttingen, 1902, Genesis, H. Gunkel.

אמר כי מקובל היה כי יוסף היה
 אוריאל סימן 26

שעשו אותם קדמונים), על-ידי שהיבטיש על היקפה הנרחב של התופעה. אליפטיה זו שכיחה במיוחד לגבי תופעתן של דמויות משניות על בימת הסיפור ולגבי הסתל-קותן מעליה. כך מסופר כיצד נלווית אליהו הנביא בשירותו של נערן בשעת תפילתו לגשם על הר הכרמל, מבלי שצוין היכן, מתי וכיצד הצטרף אליו הנער, ומבלי שיאמר מה עשה הנער בשעת ריצתו המופלאה של הנביא זריצאלה. חידות זו לעקוב אחרי הדמות המשנית או להחלם ממנה, מודגמת על ידי משפט הסיום של פרשת העקידה, אשר בו מסופרת שיבת אברהם לכאר שכע עם שני הנערים, מבלי שיזכר הנער יצחק; ויש אברהם אל נערי, ויקומו וילכו יחדו אל באר-שבע, וישב אברהם בכאר שבע' (בר', כ"ט). בעל-הדורש למדו מכך שיצחק אמנם לא שב עמהם, ובעל-הפשט הדגישו שמאליו מוכן שהוא נלווה על אביו, ואילו אנטו שותפים למסקנתם העובדתית של הפשוטים ולרגישותם הסנונית של הדרושים. לא נוסה להסביר כאן מדוע הובלטה הליכתו של אברהם יחדיו עם נערי הנובלטה נוכחותו של יצחק, ודיינו אם נראה בכך ביטוי צורני מובהק לשעבודה של הדמות המשנית לדמות הראשית.

הסגנון האליפטי מאפיל על הספל, אך לא תמיד מפלימו כליל. אשת איוב אינה נזכרת בפרק האחרון של הספר, אך אם נתפסק להזדהו בנורלה נוכל להסיק מעצם השתיקה שה' אמנם השיב את שכחה בצד בעלה. דראסטיית יותר היא ההעלמה שאינה מוזכרת שום נקודת-אחידה לא לסברה ולא לדמיון. כך אין במחוב שום רמז אודות מניעי בגידתו של אחותפל בודיד, אודות טיב זיקתה של בת-שבע לאוריה בעלה, ואודות מעשיו של המלך אחאב על הר הכרמל מן הבוקר ועד לאחר הריגת נביא הבעל. כללול של דבר: מסופר על הדמות המשנית אך ורק מה שדרוש לקידום העלילה או להארת זולתה, אך לא מה שמחידם אליה כלכל. לא כך לגבי הדמויות הראשיות. אישיותן הינה חלק אורגאני של נושא הסיפור, ולפיכך יסופר בו לא רק מה שנתון להכנת העלילה, אלא גם מה שדרוש להכרה אופים של נושאה. שכן מעשי האבות יהיו סימן ואות לכניהם אחריהם, רק אם יציב הסיפור בפני קוראיו הן את המעשים והן את האבות. אמת-המידה לזהויה של דמות ראשית לא תהיה, אם כן, הכמות החיטית של המעשים המסופרים עליה, אלא מידת היותה היא עצמה נושא החיבור. ברוב הסי-פורים מעוצבת רק דמות ראשית אחת, אך לא מעטים הסיפורים העומדים על שתיים או שלש דמויות ראשיות (כגון יהודה וחמר; שמואל ועלי; נעמי, רות ומועי). ואילו לגבי הדמויות המשניות ניתן להבחין בין אלה שתפקידן העיקרי הוא קידום העלילה, לבין אלה שנועדו להקנות לסיפור יותר משמעות ויתר עומק. בפרשת הולדה שמואל כאות של דמויות משניות: פנינה מנישה בלעגה האכזרי את העלילה, עלי מקדם את העלילה לקראת שיאה על ידי כרכתו, ואילו אלקנה משמש בעיקר בתפקיד

9. עיין בראשית רבה, ג', י"א ומדרש הגדול על אתר.
10. ראבי"ע, רד"ק ואבן-כספי הדיגשו שאין לדרושת הללו כסים ממש כלשון הכתוב, ואילו רש"י, רמב"ן, שו"ן-רא"ו וספי"ר לא העירו דבר על אי-הזכרה יצחק בפסוק זה.
11. דוגמא נוספת: במל"א, כ"ב מתואר במפורט כיצד נתקיימה נבואת מיכיהו בן ימלה לגבי אחאב, אך לא נאמר דבר על גורלם של שני הנביאים היריבים: האם שחדרו מריחתו ממאסרו במחלתו והאמנם נחבא צדקתו יחדו כחדרי? שתיקה זו מלמדת על נשאל הסיפור וכוחו.

קודם כל בתור עובדה ספרותית, לקבוע את היקפה, ולנסות להבין את שיימושה דאומנותיותו כרדי המספר. כל עוד לא נעשה הדבר לא נוכל להישמר מקושיהו-סרק רמפרשנות-ייתר, דוגמת המיהתו של מפרש רגיש כהרצבנג על הקיצור הנמרץ בתיאור החזרה של מיכל בת שאול לזויד, אשר לו מקודשים שני פסוקים כלכל: וישלח איש בשת ויקחה מעם איש, מעם פליאל בן ליש, וילך אתה אישה, הלך רכבה אחריה עד בחריים, ויאמר אליז אבנר: לך שוכו וישבי' (שמ"ב, ג, 15-16). הרצבנג מפרש את שתיקת הכתיב אודות תגובתה של מיכל על הפרידה ועל החזרה כביטוי לכך שהיא איננה אלא דמות צדדית כמשתק הפוליטי. ברם, העובדה שהמספר נטש את מיכל כבחורים שלילי ירושלים, והגיה לקורא להסיק מכללא שהיא אמנם הוכאה להכרין ונפגשה עם דויד, מעידה שרגשותיה של בת שאול ואשת פלי-טיאל ורגשותיו של בעל נעוריה שהיה למלך לא נחשבו כעניי המספר לשייכים לעניינה.

תיאור החזרה מיכל לזויד קצר אמנם במיוחד, אך אין הוא בשום-אופן בחזקת חריג, ולפיכך אפשר לראות בו דוגמא מובהקת לתופעה שיוצקאל קריפמן כינה אותה "אופיו האליפטי של הסיפור המקראי". כל מספר שבעולם בחור ומותר, מאריך ומקצר, מאיר ומאפיל בהתאם לחבליהו האקספרטיבי, ובהתחשב במוסכמות הספרותיות המקובלות על קהליו. נטיחם של המספרים המקראיים לדלג על שלב משלבי העלילה, ולהגיה לקורא להשלימו מכות הדיסקט הטרידה כבר את בעלי תרגום השבעים ואת יוסף בן מתתיהו. ההוספה שהם שילכו בנהף הסיפור משקפות לא רק את החוש מפני אי-הכנה מצד הקורא ההיליטיטי, אלא גם את ההתחשבות בשעמו הספרותי והצפייתו לרצף מאורעות סביר ונהיר. לצפיה זו שותפים גם הקוראים המודרניים, וקריפמן בא למנוענו מלפוק על הסכסא את ההחתינו הספרותיות (כפי

2. H. W. Hertzberg, *Die Samuelbücher*, ATD, Göttingen, 1956, 208.
3. כך לא מסופר דבר גם על קורותיו של שרה בנית פרעה (בר', יב, 20-14) ושל דוה בבית שכם (בר', ד).
4. י. קריפמן, ספר יהושע, ירושלים, 1959, 76-74.
5. לדוגמא: במל"ב, ה', 3 מסופר כיצד הציעה הנערה הקטנה מא"י לאשת נעמן לשנות לאלישע, ובסמוך הבא כבר מניד זאת נעמן למלכ, ואילו על שלב-ההבדית בו ספרה אשת נעמן לבעלה על ההצעה לא ראה המספר לנחץ למסור במפורש. בפרשת נס השמן (מל"ב, ד, 1-7) נעזרת התיאור ענתו אלישע לאלמנה לשאת כלים מכל שבניה ולהסתגר בביתה ומיד לאחר זאת נאמר: ויהלך מאת, והסגר הדלת בעדה' (ס"ב, 6). את שלב שאילה הכלים חייב הקורא להשלים בעצמו.
6. ראה, למשל, את ההזדהות המבהירה בתרגום השבעים לשמ"א, ג, 15 (+ וישכם בבקר) ולשמ"א, ה', 3 (+ ויבאו בית דתן וידאר).
7. על השאלה: כיצד יזהו אליהו את האלמנה שניעה לכלכלו? השיב יוסף בן מתתיהו ע"י השלמת שלב-ביניים שלא סופר: "או הדיעהו אלהים, שוה היא האשה העתידה לפרנס אותו" (קדמוניות היהודים, ח', י"ג, ב', תרגום א' שליט, ירושלים-ת"א, 1955). והשווה לפתרתם הסביר יותר של רש"י ורד"ק שהעדיפו שלא להגיה התגלות עספת.
8. ראה השלמת השבעים במל"ב, ד, 5 (+ ותעש כן) וההוספה של יוסף בן מתתיהו למל"א, א, 28 (+ שייצאה את החדר בבוא הנביא), קדמוניות, ג', י"ד, ה', תרגום שליט. את התיבות הממודפלות של קשירת שמשון בידי דלילה (שופ', טו, 8) האיר יוספוס ע"י ההשלמה צבוחתו מוטל שיכור' (נבירסא חרה: אבותיהו ישי), שם, ח', ח', י"א.

של יהונתן בן שמעון, בהצביעו על אי-הסבירות של השמטה על מנת כל בני המלך. כאים להמדיש עד כמה נסתרה בינה של דויד מבח רגש האשמה שלו (שמי"ב, יג' ו-ד). ואילו הצעתו של הנער כפרשת פלגש בבבשה לטור לעיר הזבטי וללון בה מאירים באור אירוני את החלטתו של אדוני להעדיף את גבעה הישראלית: הנחתו המימית לגבי יחרונו המוסרי של בני עמו היא שהבאה אותו לעיר הסדומית. הנער הזה משמש בידי המספר לצרכים נוספים, וכדי להפינם כראוי יש לעקוב בשימת-לב היכן הוא מוכיח אותו היכן הוא מתעלם ממנו. אך במסגרת צרה זו עלי להסתפק בדרגמת נוספת לנער הצודק מאוזונו. בפרשת חזפוש האמונה (שמי"א, ט') מובלט יחרונו של הנער על פני שאל: הוא כעל הדעה והוא כעל המאה. מפד אחד משמש הנער שליו ההשגחה המפניש — ללא כוונה המכוון — את כווד ה' עם הנביא שצורה למשחו למלוכה. אך יחד עם זאת, מה רבה האירוניה לנוכח הנאיביות, הפשטות והענות של בן-כפר זה שהנועד לעצור בעם ישראל ושנער נחג כן. בהמשך הפרשה, כאשר הופך שאל לאיש אחר, עליז לשלח את הנער ולעמוד יחיד מול הנביא ומול השליחות, אך כסופה הוא חוזר ומסתייע בו כדי להסוות את המפנה המכריע שנתחולל בו: 'יזאמר דוד שאל אליז ואל נער ר: אך הלהמס... מה אמר לכם שמואל? ויאמר שאל אל דוד: הגד הנני לך כי נמצאו האחתונת, ואת דבר המלכה לא הנני לך אשר אמר שמואל' (שמי"א, י"ד-16).

נסיים בשימוש בדמויות המשניות כאמצעי להערכה מוסרית של הזמות הראשית. הערכה זו, שהינה בראש מעיניהם של המספרים המקראיים להקשותה, אינה מבוטאת, כידוע, כמעט לעולם במילים מפורשות, אלא מובעת בעקיפין בלשון המפשיים ונמלים. גייסין העמיד על כך שניתן היה להשמיט ממילת רוח את דמיוניהם של עורפה ושל קרוב-המשפחה המסרב לגאול, מבלי שיכילע לגוף העלילת, ושתפקידן אינו אלא להכליט את זכותם ושבתם של רוח וכויעי. ואכן, עימות כזה עם דמות משנית חייב, שמרשיה והתנהגותה משקפים את הגישה הרווחת המקובלת. מאפשר למספר להרחיק על מעלתו היחידה של גיבור מכול לפאר. כך מרוממים את אמונתה הכוחת והכונה השלוה של אס-שמשון באמצעות העימות עם קטנה-האמונה וקוצר-ההשגה של מנה כעלה: כך מתשאת דמותו של דוד מעל לפחדם הטביר של אנשיו ללכה לקעילה וליאושם המורכב בצקלג, ומעל למוסרם הפשטי במערה ולצרות-עינים בחלוקת השלל. על אנשי הגוד יש להזכיר את אליאב אחיו הגבור, את מילכ אשרו וראש-לכל את בני צרורה, אשר מהם כה הרבה להסתגג. לעומת זאת משמש העימות עם אוריה החיזי, המסרב לרדת אל ביתו שלו, כדי להקיצ את חסאו של דוד באשת קצינו: ואילו רחישתו של יזאב מלביצ כלשונה את פקודתו החשאית של דוד ביחס לאוריה כאה לומר שמכוח חסאו נידרדר דוד אל למטה מרמתם של בני צרורה.

11. את גנותו של הגיבור ניתן להבליט על ידי הנגדתו עם דמות חיונית או על ידי
12. בכמה כתבי-יד משיים של תרעם השבעים מצודה גם כאן השלמה מבוהדה: בסופו של הכתוב שם, יט, 10, הסיסו יתערי.
13. ראה שיד גייסין, עינים במקרא, הל-אפיב, 1963, 53.
14. העימות בין דוד ויזאב בפרשה כבשת הוש הוש יודת במפורט במאמרי ב-Biblica Vol. 48 (1967), 216-220.

ספרו ה', רוצה לומר כרקע ניגודי לאשתו גיבורת-המעשה. לגבי הדמויות המשמ-שות לקידום העלילה יכול המפרש להסתפק בקביעת מעמדן המשיב והסתרה חלקן בהשתלשלות העינים, ואילו לגבי אלה מהסוג השני הוא חייב להשוף את הפונקציה האקספסיבית שלהן במסגרת אומנות-הסיפור. מכאן ואילך נשתדל, איפוא, להגדיר ולמייין את תפקידי-העזר ההבטיים בהם משמשות הדמויות המשניות.

הסיפור המקראי נועד ללמד ולהפיעל יוחר מאשר להרשים וליהנות, הוא פונה יוחר אל הרצון החבונה מאשר אל החושים והרגשות, וכפי שהיטיב אריך אורכך להראות הוא יומר משמעותי מאשר חזוהי. לא הדויה התיאור הימקיה את החיים על ריבוי פניהם מניעת את המספר, אלא השאיפה לחושף זיקות ולהאיר קשרים ולעצב באורח סיפורי תפיסת חיים. אי לכך אין המספר המקראי חותר להארת שורה של מצבים, אלא מעדיף לרכו את אלוהת האור על מוקדי ההתפתחות פנינה אשה אלקנה אינה נזכרת בעליות-הרגל המאוזדות, מפני שאין המספר רואה צורך להאריך את ניסה של חנה באמצעות נמיכות-רוחה של צרתה. לעומת זאת משמשת עמדותיהן המנוגדות של הדמויות המשניות כדי להבדיל את פרשת-הדרכים בפניה ניצב הגיבור הראשי, וכדי להעניק משנה חוקף ויחר משמעות להכרעתו. עצתו של יהושע למשה (אדני משה, כלאמו) — 'במד', יא, 28) ועצתו של סריסו של אחאב למיכה בן ימלא (ידברת סוב' — מל"א, כ"ג, 33) גורז את שגי הנביאים ליד הכהה-עצמית. ארטי-קוליציה זו של הגבור הראשי יכולה לבוא גם בצורה של הסבר שלאחר-מעשה: לענת של מיל על כרכורי של המלך לעיני אמהותיו, ופחדם של וקף בית דוד לגלות לאדונו שבנה של בת שבע מה, מאפשרים לדוד לבאר במילים את מעשיו הבלתי-שגורתיים.

ברם, יוחר משודמויות המשניות משמעות לדוב את הגבור הדי תן תורמות להבהרת הסיטואציה בשמשן לה כרקע הסיפור על נסיונו של אליהו על הר הכרמל להשיב את לב ישראל אל אלהיו פוחת ככמה פצנות-מבוא: כראשונה מרמשת כוכד הרעב על יד התיאור המלך ושרו המתפשים הציר להמנה הרעבת, וכשינה מתוארת באריכות יחסית אימת-המות שנפלה על עובדיהו ירא-האלוהים למשמע דרישת אליהו שילך ויקרא את אדונו המלך. פגישו זו באה ללמד (את הנביא ואת הקורא) מה נראה ומאיימת הייתה דמותו בעיני בני עמו (כולל המלך עמו והוא יוצא להחמוד) בפרשת צרעת נעמן — שעיקרה הנה הכפול הנביא להודיע כי יש נביא בישראל (מל"ב, ח, 8) — מרובות כמיתוד הדמיונית המשניות: הנערה הקטנה מארך ישראל, אשה נעמן, מלך ארם, מלך ישראל ועבדיו וכן עבדי נעמן. אין ללול את כולן בקטגוריה אחת מבוהדת מלאכת הסיפור, אך בולטת חלוקתן לשני מחנות שזיקתן לנביא עומדת ביחס הפוך לציפיותיו: לבם של הארמים — מנער ועד מלך — היה פתוח לקראת האמונה בכוחו של הנביא לחולל ניסים, ואילו הישראלים היו אסומים כלפיה (פרט לנערה הקטנה השבויה כארם). כך מרעם הקונטרס שבין נעמן מסקרו של צבא האויב לכין גיחזי נעיר של נביא ה', על ידי חזלת גישותיהם על בני-עמם למען יזכך חוקע לא רק למעשה-החמד כלפי נעמן, אלא גם לענוש הנורא שבא על גיחזי: דרך נוספת להארת הסי-טואציה או הדמות הראשית היא האירוניציה: דברים נבונים ונכונים שבפי נער יויעץ מאירים באור אירוני את לכסידם וטעויותיהם של אדון ומלך. דברי הטעם

השוואת לדמות שלילית. כך מוקפת שקיעת המוסרית של שאול בפלשת רצח כהני נוב על ידי סירובם של הרצים הניצבים עליו למלא את פקודתו, והן על ידי הדיקטום של מלך ישראל לחרכו של עבדו הנוכרי, דואג האדומי חסד-המעצורים המוסריים (שמ"א, כב, 16-19). גיבורי הסיפור המקראי רשומעיו היו שותפים להנחה שבלבם של הנוכרים אין יראת אלהים שכמוה כיראת חסא. צדקתם המופלאה של מלחי האוניה החולתה חרשיה חסרה הנמקה ספרותיה ממשית, כרגיל לגבי דמויות משניות, ואין היא מתוארת בפירוט אלא כדי להעניק פרספקטיבה אירונית לכריזמת של הנביא העברי מאלהיו. ואילו הערכה של הריגת אבשלום בידי יואב משתמעת מעצם בחירתו של נער כושי למבשר (שמ"ב, יז, 19-32). לנוכח הדיחי המקראי של אישיות המבשר עם תוכן הבשורה, מעיד שיגורו המובלט של מבשר נוכרי על מודעתו של יואב ביחס לסיב מפשהו: הוצאת כן-המלך לחורג כאחד המורדים, כמות כמעשה-של-נוכרים.

סיכומו של דבר: פתחו בהזגשה המקום המועט המוקדש לדמויות המשניות בסיפור במקרא, וסיימנו בפירור חשיבותן הרבה בידי המספר המקראי. והיא הנתונה: דוקא האפשרות לומר עליהן מעט עושה אותן כלי יעיל לחזרות על העיקר. לנוכח הצנעת המשמעות הדתית והבלעת משפטי ההערכה המוסריים, הזמירות המשניות הן הנתונות בידינו לעתים קרובות את המפתח לכחירתו של הסיפור.